

EKLER ANDREA

Illúzió és alkotás

Németh László magyar irodalomról szóló tanulmányainak, esszéinek, kritikáinak, „magyar irodalomtörténetének” második gyűjteményes kötete az *Illúzió és alkotás*. Mivel Németh László a magyar irodalomhoz kapcsolódó írásait maga is összegyűjtötte, az első kötethez (*Történet és vallomás*¹) hasonlóan e kötet is nagyrészt *Az én katedrám*² és a *Két nemzedék*³ rendszerezésén alapul. Az írások sorrendje néhol módosult, valamint kiegészült másutt közölt esszékkel, kritikákkal (*Mit veszítettünk benne?; Péterfy Jenő: Dramaturgiai dolgozatai; Emlékezés Tömörkény Istvánra; Pamflet és kritika; Krleža Adyról; Versformákról*). Az *Illúzió és alkotás*ban az *Aurora* című rádióelőadással folytatódik Németh László szubjektív irodalomtörténete, s az Ady-tanulmányokkal zárul.

Tanulmányok, esszék, kritikák, színikritikák, előadások szerepelnek a kötetben. Németh László nagy „vállalkozásai” – Széchenyi, Kemény, Ady – miatt ezúttal a tanulmányok kerülnek túlsúlyba, ezek azonban tudományos jellegük mellett nemcsak esszéisztikusak, de esetenként regénybe hajlóak is, s inkább a szépiro hangján szólnak. Tárgyi alaposáguk mellett vallomásosságuk Németh László ars poétikáját is kiegészíti egy-egy vonással, főként a Tanu idősakára és a „háborús korszakára” vonatkozóan. Az írások ugyanis 1927 és 1969 között születtek, azonban zömében 1932 és 1944 között készültek. Az előző kötetekhez hasonlóan a szövegközlések az első megjelenéseket követik, egybevetve az életműsorozat⁴ kötetivel, valamint a digitális szövegváltozattal,⁵ amely

a szerzői kéziratok alapján készült Püski-féle kiadást veszi alapul, amelyet Németh Ágnes javított. A kötetben szereplő írások a Tanuban, a Kelet Népében, a Sorsunkban, a Magyar Útban, a Magyar Csillagban, a Magyar Életben, Az Erőben, a Magyarországon, az Igaz Szóban, a Protestáns Szemlében, a Népművelésben, a Hídban, a Társadalomtudományban, a Nyugatban és a Napkeletben, illetve önálló és gyűjteményes kötetekben jelentek meg először.

Az *Illúzió és alkotás* fő vonulatai: Széchenyi és Ady alakja, a magyar romantika idősaka és a Nyugat elődeinek felidézése. Már az első, *Aurora* köréről szóló előadás is utal arra a „közös szenvedélyre”, amit számára az irodalom, a kultúra, a hivatás, hazájának sorsa jelent. Az *Aurora* lényegét az új feladatokban látja, melyeket csak új emberek oldhatnak meg. Saját alkotói hitvallását kiterjesztve úgy véli, az ifjúság erejét az új „vállalkozásokban” mutathatja meg. Szolgálnia kell az őt hívó feladatot, mert önfeláldozás nélkül nincs nagyság, nincs dicsőség, nincs szabadság. Németh László maga is „tervhalmozó” volt, szervezői szerepet vállalt, kapcsolatot, utakat, átjárást keresett magyarság és Európa között, illetve válaszokat a magyarság kérdéseire Európában. Ezért is kutatja szenvedéllyel Széchenyi, Petőfi, Ady és mások munkáit, az értékek megőrzésének útját, a megújulást keresve. Remek érzékkel festi meg azt a tablót, amelyből az olvasó felépíthet vagy kiegészíthet egy világot, amelyben egy-egy alkotót elképzel vagy elhelyez. Németh László mestere annak, hogyan lehet a tablón belül egyetlen alakra irányítani a figyelmet, miközben minden más apró részlet is kidolgozott. Az alkotásokra koncentrálnak, de maguk az alkotók is fontosak számára, mintha egy regény vagy novella hősei lennének. Értelmezései során azóta is hangsúlyos kérdésekre keres választ. *A fiatal Eötvös* című előadásban például azt vizsgálja, az alkotás kapcsolódhat-e a hétköznapi problémáikhoz, vagy a tiszta esztétikum jegyében „örök dolgokat fejez ki örök törvények szerint”. A kérdés már akkor sem számított újdonságnak, s ma is szemléleti különbségekből eredő vita tárgya. Németh László válasza érdekes lehet a mai olvasó számára is, s meghatározó a kötet szempontjából, hiszen ez az irodalomszemlélet jellemzi értelmezéseit is. Mint írja: „Én azt hiszem, mind a két álláspont jogos, egyiknek vagy a másiknak nem *igaza* van, hanem *ideje*. Azon, hogy egy irodalmi alkotásba be szabad-e, be érdemes-e bocsátani az élet izgató időszerűségét, okoskodó olvasók és törvény-

Az írás a kiadónk gondozásában megjelenő Németh László *Illúzió és alkotás* című kötet utószava

- 1 Magyar Napló, Budapest, 2011. Németh László világirodalmi tárgyú írásainak gyűjteményeit (*A mítosz emlőin*. Magyar Napló, Budapest, 2005.; *A kísérletező ember*. Magyar Napló, Budapest, 2006.; *Szimultán utazás*. Magyar Napló, Budapest, 2009.) folytatjuk a magyar irodalomról szóló kötetekkel.
- 2 *Az én katedrám*. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- 3 *Két nemzedék*. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- 4 A Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó 1969-ben indult sorozata.
- 5 *Németh László összes műve*. CD-ROM, Arcanum Adatbázis – Osiris Kiadó.

hozó műtésztek vitatkozhatnak, az igazi író *megérzi*, s nem elvont szabályok, hanem szíve indulata szerint jár el.”

A belső igényből fakadó cselekvés kényszere jellemzi Széchenyit is az ő olvasatában. A Széchenyi-könyv, a róla szóló tanulmányok nemcsak e kötet, de az egész életmű kiemelkedő darabjai. A későbbi dráma felől olvasva még izgalmasabbak. Németh László irodalmi tárgyú írásait együtt olvasva jobban előtűnnek az életműben fellelhető hasonlatosságok, tendenciák. A Berzsenyi-könyvet olvasva látható, amire a *Homályból homályba* vallomásai során utal, hogy a Széchenyi-könyv annak mintájára készült. Széchenyi-képe éppen olyan dinamikusan változik, mint Petőfi-vagy Ady-képe. Jellemzően „vázlatként” jelölte meg a Széchenyi-könyvet is, mint ahogy sosem merté állítani, hogy irodalomtörténetet írt. A támadások és negatív kritikák ellenére is a recenzensek döntő többsége rácafol az író szerénységére, és sikeres vállalkozásnak tartja mindkettőt. A *Két vázlat a Széchenyi-könyvhöz* valójában nemcsak, hogy nem vázlata, de nem is előzménye a Széchenyi-könyvnek. Kiindulópont, amelyet saját elvárásai szerint minden tekintetben meg kellett haladnia. Kovách Aladár kérésére le is szerződött a Turul Kiadóval, hogy ezt egy könyv formájában meg is tegye. A könyv 1942-ben meg is jelent. Néhány fejezetét külön is publikálta. Miért kerültek a Széchenyiről szóló írások ebbe a kötetbe? A fent említettek indokolják, de Németh László maga is beválogatta *Az én katedrám* írásai közé. Vallomássága, tárgyilagossága mellett Németh László a romantika nézőpontjából láttatja Széchenyit. Ahogy Grezsa Ferenc fogalmaz: „A Széchenyi-könyv fölfedezés és elemzés, a líra forró vallomássága és a tanulmány tárgyilagos logikája. Portréba rejtett önarckép s az élmény *parnassien* tárgyiasítása. Anyagában az író önmagát szemléli, és önmagát haladja meg.”⁶ Lényeges meglátása elgondolkodtató, további kutatásra inspiráló: „Németh Lászlóban a szépíró és a történész fog össze, mikor a korszerű Széchenyi-portré megalkotására vállalkozik. [...] Németh könyve a tudós életrajz és a regényírás határán mozog.”⁷

Sokat vitatott kérdés a Németh-életműben a Széchenyi–Petőfi és a Petőfi–Ady ellentét. Imre László és Monostori Imre oldották fel értőn ezt a látszólagos

ellentétet, tisztázva a hozzájuk tapadt fogalmakat („mély magyar”, „híg magyar”) és kiemelve, hogy Németh Lászlót Petőfi életművének évszázadokra kiható vállalkozásjellege igézte meg. A Petőfi írásokat együtt olvasva látható, ahogy a Széchenyi-képhez hasonlóan a Petőfi-kép is folyamatosan alakul, hiba lenne tehát Németh László Petőfi-értelmezéseit állóképként elgondolni. Szimpatikus küzdelmét látva a szoborszerű, koncepciózus, pártállami „lobogós” értelmezésekkel szemben, erőfeszítéseit érzékelve saját Petőfi-olvasatáért, érthetetlennek tűnik a rengeteg támadás, amely ezen írások miatt érte. Nyilvánvaló a támadások politikai háttere, mégis számos tévedés él ennek alapján a köztudatban. Értelmezése sok tekintetben a *Petőfi Mezőberényben* című egyfelvonásosában összegződik. Mintha ennek lényegét fogalmazná meg a *Mit veszítettünk benne* című rövid írásában: „A század második fele: ez az, amit elvesztettünk benne, ez az, amit a fiatal jellem ugratóinak, mindazoknak, akik irodalmunk újraalapítóját a segesvári csataterén pazarolták el, nehéz megbocsátani” – nyilvánvalóan utalva arra, milyen jelentőséggel bír számára Petőfi életműve.

Ady egy újabb csomópont és kiindulópont a Németh-életműben. Grezsa Ferenc, Kiss Ferenc, Cs. Varga István, Görömbei András, Monostori Imre tanulmányai értő megközelítései Németh László állandóságokat és változásokat mutató Ady-képének. Németh László Ady-értelmezése egyre inkább vallomássá válik, magyarság és európaiság egységének, összetartozásának gondolata a történelem szorításában, a magyarság féltésévé alakul a nemzeti jelleg hangsúlyozásával. Amikor Németh László Adyt a „mély magyarság” és európaiság tökéletes megtestesítőjeként mutatja, nem kategorizálni akar, hanem rámutatni egyediségére és rokonságára Berzsenyivel, Széchenyivel, Keménnyel. Látja az alkotót, aki „életalakítás és kifejezés harcában” magányos, a filozofikus, lélekmentő gondolkodót, a zseniális költőt. Lenyűgözi Ady kötet szerkesztési elve, alkotásainak organikus egysége, mely nem egyedüli rokonság a két szerző között. „Hangja minden más magyar költőtől különbözik” – írja. Egyediségét új lírai esz-közteremtésében látja. Képpalkotása, metaforáinak rendszere éppoly titokzatos számára, mint Széchenyi döblingi időszaka. Újságírói radikalizmusáról is elismeréssel szól: „Történelmünknek nincs nyersebb összegzője”. Magyarságkritikájában – sajátjához hasonlóan – a féltést, a jövő felé irányuló keresést tartja

6 Grezsa Ferenc: *Németh László háborús korszaka (1938–1944)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 305.

7 Ugyanott, 313., 316.

meghatározónak. Szeretetteljes kritikáját megkapóan jellemzi: „A magyar sors senkinek a szemében nem tükröződött kegyetlenebbül, de szebben sem” – írja.

A kötet írásai arról tanúskodnak, hogy a fenti idézet magára Németh Lászlóra is érvényes. Nem kíméletes, de értő, érző olvasó.

Visszakanyarodva az *Aurorához*: „azt hiszem, hogy a feladatok ma megint itt tolongnak körülötünk, s megint könyörögnek a fiatalembernek: fogj meg, válts meg, vállalj el. A nagyság útja nyitva. Aki mer, tud és akar, beláthatatlan pályaterületet talál.” A kötet „hőseinek” pályáját látva, mindenki előtt nyitott a lehetőség: illúzió és alkotás.

KELEMEN LAJOS

Boríz

Elteszel, Isten, egy rám valló szőlőszembe.

*Hogy rendeződjék őszre másképp:
kifacsarnak a forrongások –
ráhajolva a tegnap túltöltött pohárra,
talán még az emlékezet is
életvágyat bontogat, bár nem zubogó,
mormogott dallam csak,*

most vagyunk igazán elemünkben,

*nem más veszít el, az érés kémiaja,
Mintha egy régimódi szentencia csapódnék szét,
döccennek a dolgok, és kisimulnak,
még a termékeny dagály csobog, s lármát ver,
aki bezuhant a présbe.*

*Dombok, hullámvölgyek ölének csemegéje,
kit-kit megtántorítsz,
de odabenn törvényed tisztáz; most préselődik, olvad,
közös színvallásul,
képem rokon szép arcába.*

*Megannyi ág, viszont-hajlat, bevallott,
bevallatlan múlt – látszik, nem az a bölcs,
aki akár egy emberöltőt megkerülne;*

*mutatkoznak az időből kivont világok –
megvan a tér, megvan a talaj,
ízenként bennem!*

*A készlet a szomjasok számára. Ó, semmi rohanás
a megbillent világból!
Ide hozzánk csak
lassan tessék,
a fényes szédülésen át.*

Egy vagon kő

*Egyszerű vaslapáttal egy vagon követ,
mikor minden darab
inkább visszabiccenne, mi, kölykök,
nyeldekelve lélegzést, hiúságot,
próbáltunk a sínek mellé lekotorni. Emlékszel
a telt, formátlan akarásra?
Ahány kődarab:
gördült és sülyyedt álom, kamaszkorunk
csontdarabjai –
a sínek, a vasút többet idéz eszembe,
mint amennyit illene elvetélni;
ugrunk tehát.*

*Sorsvonal, mondják az árkolt húsra,
tényleg Isten írta alá tenyeremet?
Akkor mennyire fáj!
S még itt a kép:
van választásunk – két kölyök dumál lányokról
a csűr előtt; senki ne kutassa
sorsosaikat,
hagyjuk, milyen érzés volt, mikor a vasutas
pénzzel traktált;
melyikünk is sejtette volna,
hogy az idegen járat elindult, úton van felénk
az idő valami postavonaton.*